

cionarjev publici portorii illyrici in poskuša osvetliti kariero nekaterih, ki tudi nam niso neznani (npr. T. Iulius Saturninus). Sicer pa beremo o mogočni kolonadi na forumu v Oes-cusu (T. Ivanov), več sestavkov o gradbenih značilnostih tabora in zgodnjebizantinskega mesta Novae (A. Milčeva, E. Genčeva, T. Sarnowski, P. Donevski) ter o novih izsledkih iz Nicopolisa ad Istrum (L. Ruseva-Slokoska). T. Dvorski, M. Zahariade, I. Stinga in R. Ardevan predstavljajo utrdbe v Daciji in Skitiji. Posterji so obravnavali podrobneje še nekaj problemov iz Đerdapa, modularno analizo utrdbe, rimsko cesto in Trajanov most pa topografijo Aquae-Prahovo. Sklepno besedo je napisal M. Garašanin in opozoril na vprašanja, ki jih velja načeti ali rešiti. Iz našega zornega kota raziskovanja se mi pa knjiga zdi vredna pozornosti predvsem zato, ker predstavlja jasno datirane arheološke dokumente tistih obdobij rimskega časa, ki se pri nas nekako stapljajo z drugimi etapami v spontanem razvoju (na primer pozni flavijski in Trajanov čas), ali so pa znatno drugačna (zgodnjebizantinski čas).

Iva MIKL CURK

Iscrizioni greche e latine del Foro Romano e del Palatino. Inventario generale - inediti - revisioni. A cura di Silvio Panciera. Tituli 7, Roma 1996. Edizioni di storia e letteratura, 445 str., fot. na tab. 1-43, 2 načrta.

Izšel je sedmi zvezek serije *Tituli*, ki jo izdaja Katedra za grško in rimsko epigrafiko univerze "La Sapienza" v Rimu in katere glavni urednik je Silvio Panciera. V njej sta med drugim izšla tudi dva zvezka, četrti in peti, posvečena študijam o rimskih senatorjih (*Epigrafia e ordine senatorio I, II* [Tituli 4 in 5], Roma 1982). Predzadnji zvezek je posvečen epigrafski zbirki v kapitolinskih muzejih (uredil ga je prav tako S. Panciera), pričujoča knjiga pa je v nekem smislu njegovo nadaljevanje, saj je njen glavni namen, da sistematično uredi bogato epigrafsko gradivo prestolnice rimskega imperija. Knjigo je Panciera pripravil za tisk na osnovi svojega lastnega dolgoletnega dela in dela svojih nekdanjih in zdajšnjih študentov ter drugih sodelavcev. Kot sam omenja v uvodu, je začel urejati grške in zlasti latinske rimskodobne napise že leta 1965, ko je prevzel mesto inšpektorja-specialista za grško in rimsko epigrafiko pri "Spomeniškem varstvu" v Rimu za območje Palatina in rimskega foruma (*Soprintendenza alle Antichità di Roma IV*). S stališča spomeniškega varstva se je z napisi ukvarjal do 1973, ko je dobil mesto profesorja na univerzi, kjer je lahko svoje prej začeto delo nadaljeval šele 1984-85 in ga končal 1987-88, nadaljna leta pa je trajala končna revizija opravljenega dela in vse, kar je s tem povezano, predvsem dodatni študij za komentarje k napisom in upoštevanje najnovejše bibliografije ter strokovno-tehnične podrobnosti pri sestavljanju dokončne publikacije. Čeprav je v pričujočem zvezku sodelovalo skupaj 57 avtorjev, se glavni urednik posebej zahvaljuje naslednjim sodelavcem: M. L. Caldelli, L. Chioffi, C. Ricci, P. Tassinari, M. S. Durante, S. Frascati, S. Gentili, M. G. Granino, G. L. Gregori, C. Lega, C. Lo Giudice, S. Orlandi in E. Zappata.

Delo temelji na kartoteki grških in latinskih kamnitih spomenikov, ki jo je Panciera sestavil v letih službovanja na uradu za spomeniško varstvo in ki zajema vse napise, ki so se tedaj in prej hranili na rimskem forumu in Palatinu, vključno s tistimi, ki so se zgubili ali založili oz. so bili preneseni kam drugam. Napise, ki jih je avtor našel, je natančno pregledal in prepisal ter identificiral po obstoječi literaturi (predvsem *CIL VI*). Tedaj so se reorganizirali tudi lapidariji in vsi napisi so bili fotografirani. Nekaj najdragocenejših je bilo prestavljenih na varnejša mesta, posebej v samostan sv. Frančiške (Santa Francesca Romana), od katerih so bili nekateri nadomeščeni

z mavčnimi kopijami. Ta kartoteka je služila za izhodišče sodelavcem, ki so vsak napis na novo pregledali in popisali, na novo sestavili relevantno bibliografijo ter prispevali komentar.

Knjiga je razdeljena na štiri glavne dele. Uvodu sledi okrajšana bibliografija in prvi del, ki vsebuje popis vseh grških in latinskih napisov rimskega foruma in Palatina po zaporednih številkah, z osnovnimi bibliografskimi podatki, najdiščem, če je znano, mestom, kjer se hrani ter inventarno številko, vključno z napisi, ki so bili doslej neobjavljeni. V drugem delu je avtorica L. Chioffi (tri napise sta obravnavali C. Corbellini in M. G. Granino Cecere) predstavila hvalnice (*elogia*), ki so bile na rimskem forumu (in sicer na Avgustovem) postavljene v čast velikim rimskim osebnostim, predvsem slavnim vojskovodjem: v smislu avgustejske prenovne Rima so hkrati z galerijo kipov slavnih mož opozarjale na slavno rimsko preteklost. L. Chioffi je predložila vse gradivo, objavljeno in neobjavljeno, ki ga je opredelila kot hvalnice na osnovi vsebine (v primerih, ko fragmenti niso bili premajhni) in tipoloških značilnosti (vrste marmorja, paleografija, profilacija, velikost črk in proporci impaginacije). Fragmenti pripadajo skupaj dvaindvajsetim hvalnicam, in sicer posvečenim med drugim Manliju Valeriju Maksimu, ki je 494 kot diktator premagal Sabine in Meduline, Gaju Korneliju Cetegu, ki je triumfiral 197 kot konzul nad Gali Cenomani, ter znanima vojskovodjema iz časa državljanskih vojn Gaju Mariju in Pompeju Velikemu. Raziskave so pokazale, da je bil Avgustov forum dokončno urejen v zadnjem desetletju 1. stoletja pr. Kr. Plošče z napisi so skupaj z bazami za kipe hvaljencev krasile eksedre in stebrišča ob svetišču Marsa Maščevalca; lahko jih opredelimo kot Avgustov poklon republikanski tradiciji. Del teh *elogia* je že nekaj desetletij prej krasil rimski forum, in sicer jugovzhodno steno emilijanske bazilike, kjer so bile tudi plošče s koledarjem in fasti.

Sledi tretji del knjige, ki vsebuje neobjavljene napise s foruma in Palatina, in sicer od št. 23 do 160; opise in komentarje k tem napisom je pripravilo omenjenih 57 avtorjev. Niso objavljeni vsi odlomki napisov, najdeni na forumu in Palatinu, kajti cela vrsta jih vsebuje le eno ali dve črki, pač pa vsi tisti, ki nudijo vsaj en podatek, ki opravičuje njihovo objavo. Na prvem mestu so objavljeni napisi, posvečeni božanstvom, tako npr. vsem bogovom (*Dis omnibus*), tem sledijo napisi vladarjev in članov njihovih družin, dalje napisi rimskih magistratov ter nagrobniki, ki nudijo predvsem zanimivo onomastično gradivo.

V četrtem delu so ponovno objavljeni že znani napisi, katerih čitanje je popravljeno ali dopolnjeno; ta del vsebuje napise od št. 161 do 207, prav tako plod dela istih avtorjev, ki so predstavili še neobjavljene napise. Popravki so včasih le majhni, toda v celoti tudi to poglavje prinaša marsikaj zanimivega, med drugim gradbeno-počastilni napis za Avgusta iz leta 12 ali 13 pr. Kr. (konzul enajstič, imperator desetič, s tribunicijsko oblastjo enajstič ali dvanajstič), najden pri svetišču Kastorja in Poluksa, verjetno postavljen ob Tiberijevem triumfu nad Panonijo in Dalmacijo leta 12.

Na koncu knjige so analitični indeksi, ki bralcu zelo olajšajo uporabo knjige, saj v njih najde vse, kar ga zanima in bi se rad nahitro orientiral. Knjiga je neobhodna za vsakega, ki se ukvarja z epigrafsko nasplošno in še posebej z epigrafiko in zgodovino mesta Rima, hkrati pa je eno ključnih del za novo izdajo *CIL VI*.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Römische Gemmen aus Aquileia / Gemme romane da Aquileia. Il volume edito in occasione dell'esposizione delle gemme aquileiesi a Walheim (Landkreis Ludwigsburg, Baden-Würt-

temberg). Società Friulana di Archeologia, Trieste 1996, str. 103, ilustracije.

Videnski arheološki muzej (*Museo Archeologico, Civici Musei di Storia e Arte*) je pod okriljem italijanskega Ministrstva za kulturno dediščino in s pomočjo Zavoda za spomeniško varstvo Furlanije in Julijske Krajine ter Arheološkega muzeja v Ogleju v Walheimu (Ludwigsburg, Baden-Württemberg) leta 1996 pripravil razstavo o rimskih gemah iz Akvileje. Obe pokrajini povezujejo tudi nekateri zgodovinski dogodki, ki segajo v železno dobo: keltski knezi so uvažali že konec 5. stoletja pr. Kr. z območja *Caput Adriae* dragoceeno posodje, nakit in druge predmete ter pozneje izdelke rimske obrti ter vino in olje. Stiki so se nadaljevali do srednjega veka, ko je bil akvilejski patriarh s sedežem v Vidmu württemberški Ludwig iz Tecka (1412-1420).

Ob tej razstavi so izdali tudi lep katalog, ki je predmet pričujočega prikaza. Je dvojezičen (italijansko-nemški) in razdeljen na dva večja sklopa: na nekaj tematskih člankov, ki osvetljujejo problematiko gem, ter na kataloški del. V njem so natančno popisane geme, ki so bile razstavljene in ki so bile najdene predvsem v Akvileji, kjer je bila večina tudi izdelana. Katalog zaključuje bibliografija, v kateri so navedena vsa za študij gem posebej akvilejskih pomembna dela. Člankov je pet. M. Buora je v svojem prispevku (*Rinvimenti di gemme ad Aquileia ai tempi di G. D. Bertoli*) opisal okoliščine, v katerih so odkrivali in pridobivali geme v Akvileji v času G. D. Bertolija (1676-1763), ki se je prvi resno ukvarjal z akvilejskimi starinami (*Antichità di Aquileia profane e sacre, Venezia 1739*) in o gemah tudi napisal razpravo (*Lettera del Signor Canonico Bertoli Accademico Colombario di Firenze, Etrusco di Cortona, e della Nuova Accademia della Città di Udine, sopra le corniole ed altre gemme sigillatorie che trovansi in Aquileia, Venezia 1760*). V njegovem času so našli nekaj dragoceenih gem, npr. gemo iz karneola z grškim napisom *Mnasitheou*, gemo z Izido in Serapisom, Herkulom, jelenom, vladarjem Klavdijem, s prizorom Mitre, ki ubija bika, itd., ki so jih kupili oz. pridobili za svoje zbirke tedanji sloveči zbiratelj starin, Maffei iz Verone in Zanetti iz Benetk in drugi.

A. Giovannini je obravnavala v Akvileji najdene prstane in tipe (pol)dragih kamnov, iz katerih so bili izdelani (*Osservazione sui tipi di pietre dure in relazione all'uso in alcuni anelli del Museo Archeologico Nazionale di Aquileia*). Prstani so bili neke vrste statusni simbol, zlate so smeli nositi predvsem senatorji in vitezi, srebrne osvobodenci, pogosti so bili železni z vdelanimi gemami. Razmeroma pogosta je bila kombinacija železo - rdeči jaspis. Na gemah je bilo pogosto vrezano ime lastnika v 1. ali 2. sklonu, npr. *Serviani, Asinia Paulina*, itd. ali upodobljeni bogovi in živali. Po Pliniju Starejšem naj bi se prstani nosili na levi roki, čeprav so jih, sodeč po arheoloških najdbah, nosili tudi na desnici, nikdar pa ne na sredincu, ki je veljal za *impudicus* oz. *infamis*. C. M. Tomaselli je prispevala članek o tipu močno konveksnih gem, okrašenih s podobami v globularni tehniki (*Gemme marcatamente convesse con incisioni globulari*). G. M. Facchini je obravnavala razne vidike izdelovanja in prodaje gem (*Diffusione e commercio delle gemme aquileiesi*). Poldrage kamne so največ uvažali z vzhoda, npr. karneol, tudi potem, ko so bile žile te kamnine odkrite v Noriku. Cela vrsta gem je bila najdena na Štalenskem vrhu ter v obdonavskih mestih in Porenju, posebej geme z upodobitvami scen žrtvovanja na podeželju. Akvilejski vzorci so služili za podlago lokalnemu izdelovanju gem v bližnjih provincah. A. Mastrocinque je obravnaval problematiko geme s prizorom Mitre, ki ubija bika (*Una gemma mitraica da Udine*). Na gemi je upodobljenih več z mitraizmom povezanih simbolov, ki ponazarjajo sedem stopenj posvetitve v okviru te religije: kroker (*corax*), zaročenec (*nymphus*), vojak (*miles*), lev (*leo*), Perzijec (*Perses*), Sonce na četverovpregi (*Heliodromus*) ter oče (*pater*).

Sledi katalog, v katerem je popisanih 207 gem, ki je razdeljen na nekaj poglavij: geme z upodobitvami bogov, geme z upodobitvami polbogov in personifikacij, geme s portreti, z živalmi ter nazadnje z različnimi drugimi motivi. Katalog je vsekakor dragocen pripomoček za študij gem, neobhoden za vsakega, ki se ukvarja z rimsko provincialno arheologijo.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Maurizio Fora: *Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente Romano. IV. Regio Italiae I: Latium*. Vetera 11. Edizioni Quasar, Roma 1996, 160 str., 28 tabel s fotografijami.

To je že četrta knjiga, ki obravnava epigrafiko amfiteatrov, torej rimske napise, ki so kakorkoli povezani z amfiteatri in dogajanjem v njih. Serija, ki jo je urejala Patrizia Sabbatini Tumolesi in ki nosi naslov *Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente Romano*, je bila uvrščena v zbirko *Vetera*, ki jo izdaja Silvio Panciera. Sabbatini Tumolesi, ki je leta 1995 nenadoma umrla (pričujoča knjiga je posvečena njenemu spominu in tudi vsebuje njeno bibliografijo), je bila avtorica prve knjige iz te serije, druge v zbirki *Vetera*, posvečene spomenikom mesta Rima. Drugo knjigo (4. zvezek *Vetera*), posvečeno italiskim regijam od VI. do XI. je napisal Gian Luca Gregori, ki mu je odslej zaupano izdajanje te serije. Tretja knjiga (6. zvezek *Vetera*), posvečena italiskim regijam od II. do V. ter Siciliji, Sardiniji in Korziki, je izšla leta 1992, napisal jo je Marco Buonocore.

Tudi ta knjiga, ki obravnava napise amfiteatrov v Laciju, je razdeljena - kot vse druge iz te serije - na dva velika vsebinska sklopa: katalog in epilog in splošne ugotovitve. Katalog sam je razdeljen na štiri dele: v prvem avtor obravnava organizacijo upravljanja iger, ki so jih uprizarjali v amfiteatrih, v drugem vrste teh iger, v tretjem gladiatorje in njihove šole, v četrtem pa napise, povezane z amfiteatri samimi ter zgradbami, ki so sodile v njihov sklop. Delo končujejo praktične sinoptične tabele, sklepi in splošna opažanja ter indeksi. Na začetku knjige (poleg uvodnega dela, posvečenega Patriziji Sabbatini Tumolesi, ki ga je prispeval S. Panciera, in njene bibliografije) je avtorjev uvod, okrajšano citirana bibliografija in seznam tistih napisov, ki iz različnih razlogov niso bili vključeni v obravnavo.

V vseh štirih delih je obravnavanih skupaj 49 napisov. V prvem delu avtor obravnava šest napisov, ki vsebujejo zanimive podatke. Na prvem iz Ostije je npr. omenjen *praepositus camellorum*, neke vrste nadzorni oskrbnik za kamele, namenjene igram z divjimi zvermi (*venationes*) v čast vladarju. Na napisu iz mesta Preneste je naveden dolg *cursum honorum* Tita Flavija Germana, ki mu je Komod poveril organizacijo triumfa po drugi zmagi nad Germani v Markomanskih vojnah, in ki je bil v teku svoje dolge kariere tudi prokurator dveh gladiatorskih šol, *Ludus Magnus* in *Ludus Matutinus*.

Pod Avgustom je tudi organizacija gladiatorskih iger (*munera*) v Rimu - kot toliko drugih institucij - doživela korenite spremembe. Leta 22 pr. Kr. je vladar odločil, da naj igre, ki so jih prej obvezno prirejali magistrati, organizirajo pretorji. Postopno naj bi se omejilo število iger, ki jih je v času republike lahko priredil vsak rimski državljani. Tudi število gladiatorjev v okviru enih iger je bilo omejeno na 120. Postopoma gladiatorskih iger niso več prirejali niti privatniki niti magistrati, temveč predvsem vladar sam, saj so bile med ljudstvom izredno priljubljene, to popularnost pa so si želeli zagotoviti vladarji zase; ti so imeli tudi zakonodajno moč, da so to lahko uresničili. *Munera* so vladarji prirejali po zmagah, ob posvetitvi svetišč, ob sklenitvi miru, obiskih tujih kraljev in ob drugih priložnostih. Zelo priljubljene so bile tudi borbe z divjimi zvermi (*venationes*): med igrami, ki jih je dal leta 120 organizirati Hadrijan, so v 38 dneh ubili 2246 divjih živali.